

keşkül

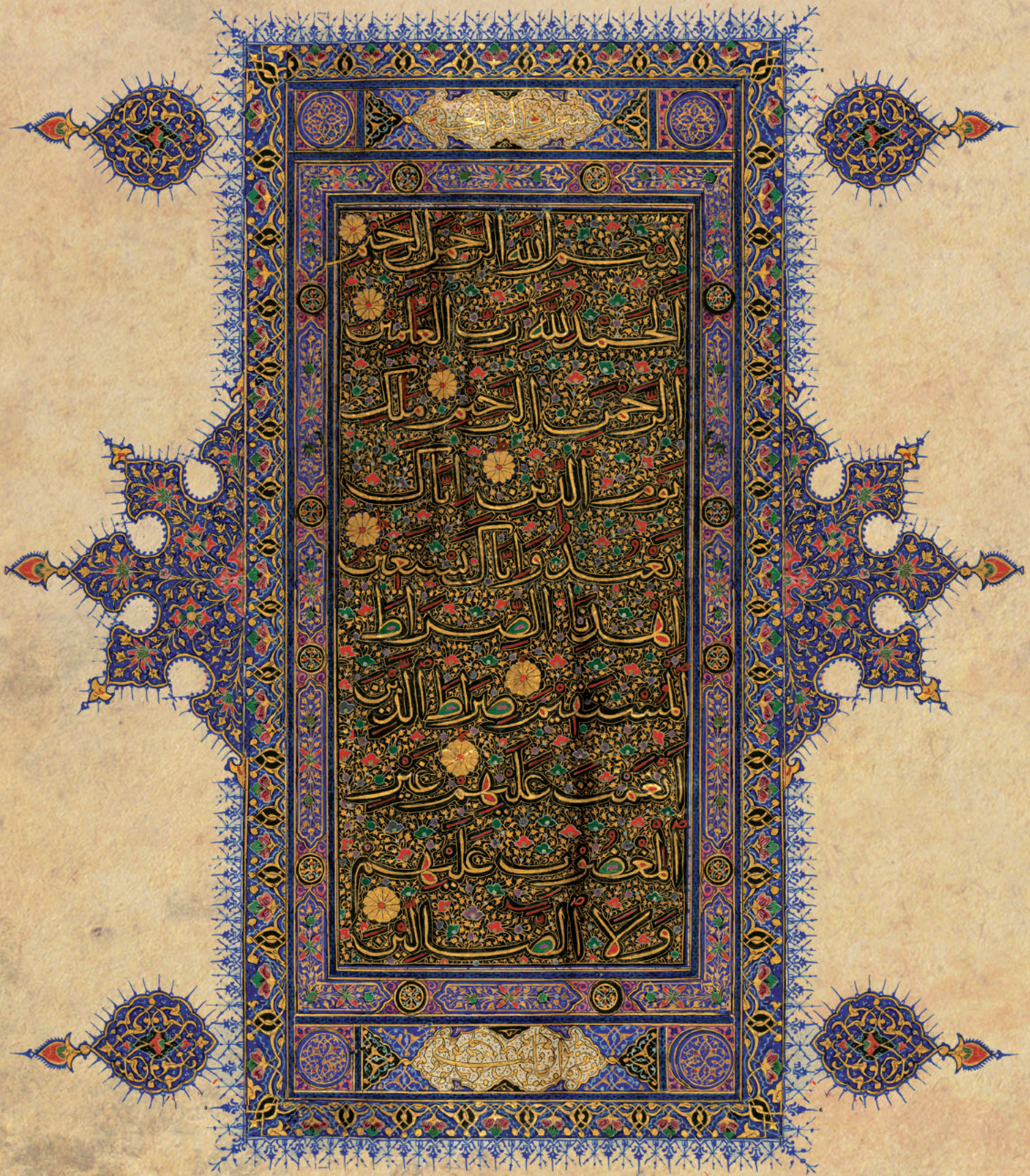

BEKTÂŞİYYE

Hacı Bektâş Velî'nin Fâtiha Tefsiri/Hüseyin Özcan • Ahmed Yesevî-Hacı Bektâş İlişkisi/Hayati Bice • Bektâşî Dervîşi Bir Yörük Beyi: Kaygusuz Abdal/Mustafa Tatçı • Bektâşî Dervîşi/Osman Eğri • Mehmed Ali Hilmî Dede Baba ve Hayatı/Ahmet Taşğın • Edip Harâbî Baba/Sadık Yalsızuçanlar • Karaağaç Tekkesi/Müfid Yüksel • Ali Rıza Öge (Kadîmî)'nin Hayatı ve Eserleri/Cafer Şen • Röportaj: İlyas Üzümlü

22
bahar

HACI BEKTÂŞ VELÎ'NİN FÂTİHA TEFSİRİ

Hüseyin ÖZCAN*

Hacı Bektâş Velî, çağları aşan düşünceleriyle Türk tasavvuf ve sosyal hayatında etkili olmuş önemli bir Türk sûfîsidir. Hacı Bektâş Velî sevgisi, başta Anadolu ve Balkanlar olmak üzere farklı coğrafyalarda geçmişten günümüze hâlâ gönüllerde tütmekte, onun fikirleri ve sözleri dillerden dillere aktarılmaktadır.

Horasan'dan tutuşturulan aşk meşalesini Anadolu'ya taşıyan gönüller sultanı Hacı Bektâş Velî, burada ciddi bir kabul görmüş, insana verdiği değer ve hoşgörüsüyle öne çıkmıştır. XIII. yüzyılda birtakım siyasî ve sosyal çalkantıların hüküm sürdüğü Anadolu'da, "Gelin canlar bir olalım.", "Bir olalım, iri olalım, diri olalım." çağrılarıyla ayrılıkların getireceği olumsuzluklara dikkat çekerek herkesi birlik ve beraberliğe davet etmiş; "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." mesajıyla cehaletin getireceği felaketlere vurgu yapmış, "Eline, diline, beline sahip ol." nasihatleriyle toplumda huzur, güven ve barış ortamı oluşması için katkı sağlamıştır.

Sözlü kültürün tesiriyle birçok mutasavvıf için de geçerli olduğu gibi halkın inancında ve hayalinde farklı Hacı Bektâş Velî portreleri bulunmaktadır. Yüzyıllardır sözlü kültürün yapısına uygun olarak onun şahsiyeti, kerâmetleri âşıkların dillerinde, tellerinde destansı bir kimliğe bürünerek nesillerden nesillere aktarılmıştır.

Hacı Bektâş Velî'yi daha iyi anlamak için öncelikle onun eserlerini incelemek gerekir. Tasavvuf geleneğinde yaygın olarak görülen, mürîdleriyle yaptığı tasavvufî sohbetlerden oluşturulan eserleri, onun fikirlerini doğrudan yansıtan asıl kaynaklardır. Bunların dışında *Velâyetnâme*'lerdeki hayatı ve uygulamaları onun sosyal hayattaki hâdiselere bakış açısı ile ilgili bilgiler vermektedir.

Hacı Bektâş Velî'yi tanımaya çalışırken gözden kaçırılmaması gereken en önemli temel unsur, onun Müslüman kimliğidir. Her mutasavvıf gibi onun da asıl referans kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerdir. Bu durumu bütün eserlerinde açıkça görmekteyiz. Hacı Bektâş Velî, eserlerinde konularını işlerken anlatılan bahislerle ilgili âyet ve hadîslere sıkça yer vermiş, bu temel kaynakları kullanmıştır.

Hakkında yazılan *Velâyetnâmeler* incelendiğinde de onun aşk ve cezbe sahibi, Hak âşığı bir şahsiyet olduğu, Kur'ân ve sünnete uygun bir hayat yaşadığı, bu kaynaklardaki hükümler ışığında tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde bulunduğu açıkça görülür.

Hacı Bektâş Velî'nin Kayıp *Fâtîha Tefsiri*

Tarihimizde yaşanan bazı sosyal hâdiselerin de tesiriyle Arap harfli kitaplar bazen yok edilmiş, bazen ortadan kaybolmuş, bazen de şahısların özel kütüphanelerinde saklı tutulmuştur. Özellikle Bektâşîlikle ilgili kitapların birçoğu bu hâdiseler sebebiyle ortadan kaybolmuştur.

Bilindiği gibi Hacı Bektâş Velî'nin bilinen eserleri, *Makâlât* öncelikli olmak üzere çeşitli vesilelerle yayınlanmaktadır. Eldeki kaynaklara göre onun eserleri arasında gösterilen bazı kitapların nüshalarına şimdiye kadar rastlanamamıştır. Alevîlik/Bektâşîlik hakkında araştırma yapan pek çok bilim adamı tarafından Hacı Bektâş Velî'ye ait eserler arasında gösterilen ve şimdiye kadar nüshası bulunamayan eserlerden birisi de *Fâtîha Tefsiri*'dir.

İngiltere'de yaptığımız araştırmalar sırasında bu alanda çalışma yapan uzmanların haber verdiği *Fâtîha Tefsiri*'nin bir

nüshası Londra'daki British Museum Library'de tarafımızdan bulunmuştur.

Hacı Bektâş Velî, 13. yüzyılda Anadolu'da yaşamış, Balkanlar başta olmak üzere fikirleri birçok coğrafyada Bektâşî tarîkati vesilesiyle yayılmış önemli bir mutasavvıfımızdır. Onun hakkında araştırma yapan uzmanlar *Makâlât, Fâtiha Tefsiri, Şathiye, Hacı Bektâş'ın Nasihatleri, Şerh-i Besmele, Hadîs-i Erbaîn Şerhi, Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* adlı eserlerin ona aitliği konusunda yaygın bir kanaate sahiptirler. Bu eserlerden bazıları Latin harflerine aktarılmış, sadeleştirilmiş, Arapça ve Farsça yazılmış olanlar da başta *Makâlât* olmak üzere tercüme edilmek sûretiyle çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 'Alevî Bektâşî Klasikleri Projesi' kapsamında basılan *Makâlât*¹ ve *Besmele Tefsiri*,² Abdurrahman Güzel tarafından hazırlanan manzum ve mensur *Makâlât*³ ile Gazi Üniversitesi Hacı Bektâş Velî Araştırma Merkezi'nce Farsça'dan tercüme edilerek yayınlanan *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*⁴ yakın zamanda Hacı Bektâş Velî'nin eserleri üzerine yapılmış önemli çalışmalarlardır.

Hacı Bektâş Velî hakkında incelemelerde bulunan araştırmacılar, onun eserleri arasında *Fâtiha Tefsiri*'ni göstermektedirler. Bu konuda neşredilen yayınlarda ilgili eser hakkında bilgi verilirken Baha Said'in Türk Yurdu'nda yayınlanan makalesine atıfta bulunmaktadırlar. Baha Said makalesinde;⁵ "Manisa'da Valide Camii Kütüphanesi'nde (M.1315), Derviş Aliyy'ül-Mevleviyyü'l-Bektâşî el yazısıyla ve rik'a olarak tebyiz edilen bir defter vardır. Bu defter Tire'de Hacı Necip Paşa Kütüphanesi'nde mevcut olan ve Hacı Bektâş'a isnâd edilen Tefsîr-i Fâtiha'nın kopyası olup..." ifadeleriyle eserden haberdar etmiş, (Görkem, 2006:297) Fuat Köprülü de *Anadolu'da İslâmiyet* adlı makalesinde aynı bilgiyi kullanmıştır: "Baha Said Bey muahharan yanan Tire Kütüphanesi'nde Hacı Bektâş'a ait bir *Tefsîr-i Fâtiha* ile *Makâlât-ı Erbaîn* mevcut olduğunu rivâyet ediyor." (Köprülü, 2000:105)

Makâlât hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Esad Coşan ise, Tire Kütüphanesi'ne gittiğini fakat eserin herhangi bir nüshasına veya ilgili bir kaydına rastlayamadığını ifade eder. (Coşan, 1986: XXXIX) Aynı şekilde Bektâşî Dede babası Bedri Noyan da; "Baha Said Bey *Türk Yurdu*'ndaki⁶ yazısında Manisa Valide Camii kitaplığında 1315 yılında (Derviş Aliyy'ül-Mevleviyyü'l-Bektâşî) elyike rik'a ile yazılı bir defterden söz ediyor. Bu yazma Tire'de Hacı Necip Paşa kitaplığında bulunan ve Hazret-i Pîr Hacı Bektâş Velî eseri olan Tefsîr-i Fâtiha'nın bir kopyasıdır. Tire'de otobüs garajının

yakınında olan bu kitaplık bir zaman bir yangın da geçirmiştir... Fakîrleri Tire'de bu asıl nüshayı aradımsa da bulamadım." (Noyan, 1987:33,34)

Sözlü gelenekte de Hacı Bektâş Velî'nin *Fâtiha Tefsiri* ile ilgili anekdotlar bulunmaktadır. Örnek olarak Turgut Koca Baba arenlerden intikal eden şu ifadeler verilebilir: "Hacı Bektâş Velî Hazretleri *Fâtiha Tefsiri*'ni yaparken kendisine; '*Fâtiha Tefsiri*'ni yapmaya başlamışken Kur'an-ı Kerim'in tamamını tefsir etseniz.' denilince cevap vermiş: ' Benim muhiblerim bana olan sevgisinden dolayı benim kitabımı okurlar, hâlbuki Kur'an-ı Kerim her zamanın kitabıdır.'" demiştir.⁷

"Mutasavvıfların, özellikle Fâtiha, Yâsin-i şerîf tefsiri gibi birtakım tefsirler yazma gelenekleri Hacı Bektâş'ın da böyle bir eseri bulunabileceğini muhtemel kılmaktadır." (Güzel, 2001:322)

Bektâşî anlayışında Fâtiha sûresinin ayrı bir yeri vardır. Son Bektâşî dedebabalarından Bedri Noyan bu konuda şunları söylemektedir: "Bektâşîler, Fâtiha sûresine çok değer verirler. Bütün Kur'an-ı Kerim'in bunda özetlendiğini kabul ederler. Bu sûreye Fâtihatü'l-Kitâb, Seb'ül-Mesâni, Ümmü'l-Kitâb gibi adlar verilmiştir. Hele Hurûfiler de bu konuya el atınca sorun daha da önem kazanmıştır.

Hurûfiler, Fâtiha sûresinde yirmi bir cins harf olduğunu, Havvâ adının da ebced ile 'şeddeli vav harfini iki defa sayarak' yirmi bir ettiğini ve Havvâ'nın insanlığa ana olduğu gibi, Fâtiha sûresinin de kitaba ana (Ümmü'l-Kitâb) olduğunu kanıtladıklarını söylerler. Fâtiha sûresi Kur'an'ın özü gibidir. Başka din kitaplarında bulunamayacak kadar güzel bir dua, bir yakarıştır da... Fâtiha sûresinin yedi âyet olmasıyla, yedi nefsanî sıfat arasında bir orantı kurarlar. Bu yedi sıfat: Hayat, bilim, irade, kudret, semî (işitme), basar (görüş), kelâm (konuşma)dır. Hazret-i insan zâhiri ile halk, bâtını ile Hak'tır derler. İnsan, Hak ile halk arasında taksim olunmuştur. Bir hadîs-i şerîf'te; "Cenâb-ı Hakk Fâtiha'yı kul ile kendi arasında taksim etti." buyrulmuştur. Hazret-i insan evren kitabının Fâtiha'sıdır."⁸

Görüldüğü gibi yaptıkları çalışmalarla Hacı Bektâş Velî hakkındaki bilgilere ve Bektâşîlik sahasına önemli katkılar sağlayan bilim adamlarımız, Hacı Bektâş Velî'nin *Fâtiha Tefsiri* adlı eserinin varlığı hususunda hemfikirdirler. Fakat ilgili alıntılarda da ifade edildiği gibi, kütüphanelerimizde böyle bir eserin nüshasına şu ana kadar rastlanmamıştır. İngiltere'de yaptığım çalışmalar sırasında British Museum Library'de yazma eserleri incelerken Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ıyla bir arada istinsah edilmiş olarak *Fâtiha Tefsiri*'ne rastladım.

Fâtiha Tefsiri'nin bulunduğu yazma eserin başında; “Sultân el-Hacı Bektâşu'l-Horasânî rahmetullâhi aleyh ol dîn çerağı, imân nurunun bağı, erenlerin turağı, şöyle beyan kılur kim...” ifadeleri yer almaktadır. Yazma eserin sonunda ise: “...Bâki mübârek haberler hayırlı sözler Kur'an tefsirinde peygamber hadisinde ve tezkiretü'l-evliyâda isterler ise ma'lûm olma inşâallâhu teâlâ lîkin Allah teâlânun rahmeti ve peygamberün şefâati ol kişilere olsun kim bunu yazan zaîf, bîçâre cânîçün bir fâtihatu'l-kitâb üç kerre ihlas kulhüvallâhu ehad okuya üç kere peygambere salavât vire her kim bu vasıyyeti yerine getüre Muhammed Mustafa andan hoşnûd ola âmin yâ Rabbe'l-âlemîn.” ifadeleri bulunmaktadır. Eser harekeli nesih hattıyla yazılmış olup varakları sağlamdır. *Fâtiha Tefsiri* on altı varaktan oluşmakta olup eserin istinsah kaydı bulunmamaktadır. *Fâtiha* sûresinin son kelimesi ile ilgili izah yarım kalmıştır. Eserin son sayfası eksiktir.

Daha sonra eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir başka nüshasını bulduk. Yedi varaktan oluşan bu nüshanın sonundaki ifadelerle British Museum Nüshası'nın eksik kalan son kısmını da tamamlamış olduk.

Besmele Tefsiri ile diğer bir benzerlik eserin girişinde 'besmele hamdele salvale' bölümlerinden sonra, Mi'râc hâdisesine telmih yapılmasıdır. *Besmele Tefsiri*'nin girişinde “...Mi'râc gicesi Muhammed Mustafa'ya hitâb kıldı kim eger dilersen her bir işde yardımum senün ile ola ismü a'zâmum dahı keremüm dahı lutfum bildürem adum her halde dilinde olsun andan Resûl eyitti...” (Duran, 2007:42) ifadeleri yer almaktadır. *Fâtiha Tefsiri*'nde de besmele, hamdele ve salvaleden hemen sonra “...ol gice kim Hak subhânehû ve teâlâ beni Mi'râc'a kığırdı dördüncü göge erdügümde bir katı âvâz işitdüm anun heybetüden dükeli ferîşteler yüzün düştüler.” (Özcan, 2008:54) “O gece kendisine tesbih edilen Hak beni Mi'râc'a çağırıldı. Dördüncü kat göge yükseldiğimde, vardığımda gür bir ses işittim. O sesin heybetinden bütün melekler yüzükoyun secdeye vardılar.” (Özcan, 2009:48) ifadeleriyle esere giriş yapılır.

Eserde ayrıca *Besmele Tefsiri*'nde olduğu gibi zaman zaman âyet ve hadisler iktibas edilmiştir.

Besmele Tefsiri'nde; “Nitekim Tanrı Teâlâ, Kelâm-i Mecîd içinde 'Allâh onların kötülüklerini, iyiliklere çevirir.' buyurur.” ifadeleri yer alırken benzer şekilde *Fâtiha Tefsiri*'nde de “Nitekim başka bir yerde Yüce Hak Kur'an'da şöyle buyurur: 'Velein şekertüm le ezîdenneküm’” (Özcan, 2009:50) âyeti ilgili bahsi teyid için örnek olarak verilir.

İki eserin üslubu ve anlatım tarzı da birbirine birçok yönlerden benzemektedir. Örnek olarak *Besmele Tefsiri*'nde; “...

eyi di ümmetine Bismillâhirrahmânirrahîm desünler Allah dedükleri vaktin andan ötürü ne kadar ömür geçürdilerse dükelin taatıla geçürmüş gibi dutam Er-Rahmân dedüklerinden ötürü dünün bir nicesin taat kılanlar müzdin virem Er-Rahîm dedüklerinden ötürü dünün gün uzun oruç dutmuş ve gazilik kılmış sevabın verem... (Duran, 2007:146) ifadesi *Fâtiha Tefsiri*'nde “...gayri'l magdûbi aleyhim on biş harfdür toksan tokuza katsan yüz on dört harf olur Kur'an dahı yüz on dört sûredür her kim bu yüz on dört harfi okısa dükeli Kur'anı okımuşça sevâb bulur.” (Özcan, 2008:59) şeklinde benzer bir anlatım tarzıyla ifade edilmiştir.

Besmele Tefsiri'nde *Fâtiha* sûresi ile ilgili yer alan; “Tanrı Taâlâ Rasûla hitâb kıldı eyitdi yâ Ahmed dört kitab kim gökden indi ne varısa dükelin dirdüm Fâtihâda kodum ne kim Fâtihada varısa dükelin Bismillâhirrahmânirrahîm içinde kodum kim senün ümmetünden bir kez Bismillâhirrahmânirrahîm okurısa dogru itikad birle Tevrîti İncîli Zeburî Furkânı okumuşça sevâb virem dahı bunlarunıla taat kılmışça sevâb virem...” (Duran, 2007:156) ifadelerinin hemen hemen aynısı benzer kelimeler ve üslûb ile *Fâtiha Tefsiri*'nde şu şekilde yer almaktadır: “...Kur'an'ın bünyâdı Fâtiha'dur Hazret-i Rasûl sallâllâhu aleyhi ve sellem eydür Hak teâlâ Tevrîd ve İncîl'de ve Zebûr'da her ne kim zıkr itdise mecmû Kur'an'dur kim Fâtiha'yı sıdk-ıla okıya İncîl'i ve Zebûr'i ve Tevrît'i ve Kur'anı okımuşça sevâb bula...” (Özcan, 2008:58)

Sonuç olarak konu hakkında araştırma yapan bilim adamlarının Hacı Bektâş Velî'ye ait bir *Fâtiha Tefsiri*'nin bulunduğunu aktarmaları, sûfi gelenek içinde *Fâtiha* sûresinin tefsirinin birçok örneğinin olması, eserin dil ve imlâ özellikleri bakımından Hacı Bektâş Velî'nin dönemine ait özellikler taşıması, ayrıca eserin muhtevasının ve üslûbunun Hacı Bektâş Velî'ye ait olduğu ifade edilen *Besmele Tefsiri*'yle benzerlikler göstermesi gibi özellikler göz önüne alındığında *Tefsiri-i Fâtiha* adlı eserin Hacı Bektâş Velî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimizce eserin başka nüshaları bazı şahıslarda ve kütüphanelerimizde mevcuttur. Bu nüshaların da zamanla ortaya çıkmasıyla daha net bilgilere ulaşılabilecektir.

Yaşadığı asır olan 13. yüzyıldan beri tasavvufi düşüncesi ve Bektâşi tarikatıyla etkilerini günümüze kadar sürdüren Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik ile ilgili yazma eserlerdeki benzer metinlerin ortaya çıkarılması, neşredilmesi yerli ve yabancı araştırmacılar için de yeni, özgün kaynaklar oluşturmaktadır. “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır.” özdeyişinde Hacı Bektâş Velî'nin dikkat çektiği hakikate uygun olarak yapılacak benzer çalışmaların onun daha doğru tanıtılması na bilimsel katkılar sağlayacağı muhakkaktır.